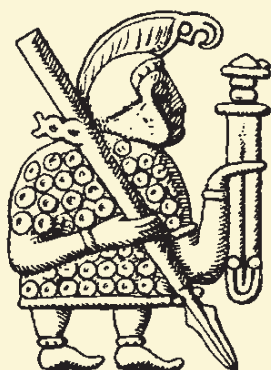

.. FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

2026/1

Johanna Mestorfs handskrivna museijournal

En primärkälla till kunskap om 1800-talets kvinnliga museipersonals vardag samt treperiodsystemets reception i Kiel

Av Tove Hjørungdal

Hjørungdal, T., 2026. Johanna Mestorfs handskrivna museijournal – En primärkälla till kunskap om 1800-talets kvinnliga museipersonals vardag samt treperiodsystemets reception i Kiel. (Johanna Mestorf's handwritten journal: A primary source of knowledge about the everyday life of 19th-century female museum personnel and the reception of the Three-Age System in Kiel.) *Fornvännen* 121. Stockholm.

Johanna Mestorf's handwritten museum journal is a rare first-hand source to the many and various antiquarian practices, policies, and gender issues of the late 19th century. During her decades of research on Mestorf, the historian/antiquarian Dr Dagmar Unverhau discovered the journal in the archive of Archäologisches Landesmuseum, Kiel. This is a separate tome in a three-volume publication on Mestorf's work and life. Johanna Mestorf (1828–1909) was exceptional as a 19th-century female autodidact scholar. On her way to a position of influence in archaeology, she was brave and knew which official authorities to turn to. Among her mentors were Sven Nilsson, J. J. Worsaae, and Rudolf Virchow. On 1 October 1873, Mestorf was proclaimed Custodin at the Kiel Museum. In 1891 she became its director. Later she was appointed the second female professor in Prussia, and Doctor honoris causa in medicine. The handwritten journal opens in 1874 and provides a comprehensive account of Mestorf's everyday work, on how to survive the strategies of oppression from the official leader of the museum, Handelsmann, and on her strategies for achieving her ambitions concerning the museum. A most remarkable point is the detailed descriptions of how the Three-Age System was implemented at the museum. This was accomplished through Mestorf's own decision, in opposition to Handelsman, and by her own hands-on rearrangement of the antiquities. Unverhau's work was first made known to Swedish colleagues by Påvel Nicklasson's review (2018).

Keywords: Mestorf's handwritten journal, everyday practices at Kiel Museum, political context, strategies of oppression, conflict Mestorf-Handelsmann, gender, implementation of the Three-Age System in Kiel

Tove Hjørungdal, Göteborgs universitet, Institutionen för historiska studier, Box 100, SE-405 30 Göteborg
tove.hjorungdal@archaeology.gu.se

Inledning

Vi får förmoda att Dr. Dagmar Unverhau, tysk historiker och arkivarie, förundrades när hon efter en tids forskning upptäckte primärkällan till kunskap om antikvarien Johanna Mestorfs vetenskapliga verksamhet: Mestorfs handskrivna museijournal. Denna befann sig i Archäologisches Landesmuseums arkiv i Kiel. Journalen ingår som band 3 i publikationen *Ein anderes Frauenleben: Johanna Mestorf (1828–1909) und "ihr" Museum vaterländischer Altertümer bei der Universität Kiel* (EAF 2015). Publikationens band 1 och 2 bidrar till att förklara och sätta kontexten kring museiarbetet och journalskrivandet, samt relatera till Mestorfs bakgrund, till hennes privata, inhemska såväl som internationella miljö. För Unverhaus kontekstualisering har också Mestorfs publikationer, kontakter, brev, samt konferensreferat, varit oundgängliga. En biografisk översikt förtecknar Mestorfs arbeten som forskare, redaktör, översättare, samt även mondäna åtaganden som sällskapsdam/guvernante (EAF bd. 2, s. 813ff).

Visst finns dagböcker efter arkeologins pionjärer, bland annat en förd av Zsófia Torma i Transsylvanien/Ungern (Kaliff 2020 med referenser). Men Mestorfs journal antas vara unik då den dokumenterar decenniernas dagliga museiarbete. Det är Påvel Nicklassons förtjänst att Unverhaus publikation har recenserats i Sverige (Nicklasson 2018, s. 54–56).

Syften med en artikel om Mestorfs handskrivna museijournal

Artikeln har sin bakgrund och inspiration i Mestorfs handskrivna journal. Fokus läggs på de praktiker och händelser hon där dokumenterar. Syftet med föreliggande text är främst att närma sig Mestorfs arbetsuppgifter i praktikhistoriskt ljus. En kort beskrivning av praktikhistorisk metodik följer nedan. Metodiken anses ha potential för skrivandet av vetenskapshistoria, i det här fallet särskilt som det är genom Mestorfs arbetspraktiker vi får lära känna hur treperiodsystemet konkret infördes i Kiel. Hennes redovisade praktiker och uppgifter sammanfattas i fig. 3 och 4. Mestorfs levnadstid var på flera plan ytterst händelserik och omvälvande. Vidare reflektioner kring en av 1800-talets i högsta grad betydelsefulla antikvariska miljöer lockade således. Jag ska i det följande beröra valda frågor i den sociala, politiska och vetenskapliga kontexten i vilken Mestorf var aktiv. Nyare litteratur (Gutschmiedl-Schumann et al. 2023), teoretiserar Mestorfs plats och kontext i feministiskt perspektiv och tas inte i större omfattning upp här. Jag ska bara kort beröra frågan om bakgrunden till Mestorfs kamp på museet i Kiel (fig. 1).

Biografisk och vetenskapshistorisk bakgrund

Följande avsnitt bygger främst på uppgifter i band 1 och 2, vilka presenterar Mestorfs bakgrund, utbildning, vetenskapliga och sociala verksamhet. I tillägg kommer löpande hänvisningar till ytterligare relevant litteratur. Mestorf

Teilband 1 Biographie, Kapitel 1–4, källorna; Schleswig-Holsteins museala och arkeologihistoriska bakgrund; familjen Mestorf; Johannas liv från översättare till *museifru*; Italien- och Sverigevistelse; museiarbete i Hamburg; museet i Kiel.

Teilband 2 Biographie, Kapitel 5–10, Mestorf blir Custodin, konfliktsituation med Handelsmann vid omorganisationen av museet. Mestorf sjuk; chefen Handelsmann dör, Mestorf styr arbetet och föreslår efterträdare; blir museidirektör 1891; hedersdoktor i medicin; Mestorf dör 1909. Begravning, dödsrunor; Mestorfs liv i historisk kontext. Källförteckningar. Tafeln 22–25: Översikt över Mestorfs publikationer.

Teilband 3 Tagebuch Transkription av Mestorfs handskrivna journal; register över samtliga personer omnämnda i dagboken; krets- och ortnamnregister för Schleswig-Holstein.

Fig. 1. Innehållet i Dagmar Unverhaus trebandsverk om Johanna Mestorfs yrkesmässiga och vetenskapliga verksamhet (Unverhau 2015). – Table of contents of Dagmar Unverhau's three-volume publication on Johanna Mestorf's professional and scientific activities.

föddes 1828 i Bad-Bramstedt, Schleswig-Holstein, där hennes far Jakob Mestorf var militärläkare och fornsaksamlare. Johanna gick i flickskola, vistades sedan i Sverige och Italien som guvernant och resesällskap för adelsfamiljer, samt arbetade som redaktör på förlag i Hamburg. Som förlagsanställd skrev hon en rad artiklar, gärna om fornfynd i tidskriften *Globus*. Därefter anställdes hon vid museet i Kiel, som assistent, därefter som custodin, blev sedan museidirektör, titulärprofessor, samt hedersdoktor i medicin vid universitetet i Kiel; det senaste för pionjärarbetet med mossliken. I samarbete med medicinaren Dr. Grottrian, utgavs skriften *Moorleichen* (Mestorf 1900). Denna tar upp då kända mosslik i norra Europa. En tidigare översikt över mosslik gavs ut av Handelsmann & Pansch (1873).

Mestorf kom in i museivärlden i en tid då Schleswig-Holstein frigjorde sig från danskt styre och togs upp som Preussisk provins 1866. Museet skulle efter Danmarkskrigens slut 1864 omorganiseras och även ta upp den, ursprungligt danska, Flensburgsamlingen. Flera övriga samlingar hade inkommit till Kiels museum, bland annat Jacob Mestorfs. Johanna hade tidigt utvecklat ett intresse för faderns samling. Museets ombildning leddes av museichefen, historiker Heinrich Handelsmann. Flensburgsamlingens placering i Kiel var inte självklar; den var omdiskuterad geografiskt och placeringsfrågan spelade en storpolitisk roll genom införlivandet i Kielmuseet efter 1864. Conrad Engelhardts tilltag att en tid dölja samlingen, i syfte att hindra placeringen utanför Danmark, innebar även brott mot 1864 års fredstraktat. Händelsens förlopp har utförligt beskrivits av Stine Wiell (Wiell 1997). Genom besök på Kielmuseet fick Johanna kännedom om att Flensburgsamlingen fortfarande låg oupppackad. Hon underrättade överantikvarien i regionen, och fick gehör. Detta initiativ skulle bli bland de avgörande på hennes väg till museivärlden.

Johannas intresse för forntiden hade utvecklats genom Sverigevistelsen på 1850-talet. Hon var då inneboende hos grevefamiljen Piper på Ängsö, tydligen under smeknamnet Messan (Johnsen & Welinder 2002). Bekantskaperna, samt boklån genom bibliotekarie Arwidsson vid

Kungliga biblioteket, lotsade henne på allvar in i den vetenskapliga världen och hon publicerade sig efter hand inom flera genrer, även skönlitteratur (Mestorf 1866). Hennes etnologiska artiklar, i Tylor/Mannhardt-traditionen tar upp teman ur svensk folklöre (t.ex. Mestorf 1867). Inspirerad av kvinnokämpen Rosalie Olivecrona, tillhörande den uppsvenska bekantskapskretsen, skrev Mestorf en artikel på temat "Kvinnofrågans ståndpunkt i Sverige" (Mestorf 1870).

Ytterligare en knuff fick resan från amatör till arkeologkollega när hon efter utlandsvistelserna bosatte sig i Hamburg, där hon fick hjälp med boklån av Christian Petersen, gymnasieprofessor och bibliotekarie. Petersen var den som satte henne i kontakt med stadens museum, samt även med sin vän, lärdomsgiganten Sven Nilsson. Det ömsesidiga utbytet var minst sagt framgångsrikt, inte bara för de inblandade. Samarbetet öppnade för arkeologin helt nya kanaler för kunskapsspridning, då Mestorf översatte Nilssons böcker för Petersens undervisning (EAF bd. 1, kap. 3). Hennes översättningar av Nilsson, sedan Montelius, Hildebrand, Müller, Undset, och senare Salin, till tyska, spriddes vida och räknas bland de mest betydelsefulla insatserna i förmedlingen av dåtidens forskningsresultat. De tidiga översättningarna var givetvis en tung merit på vägen till museianställningen i Kiel och till en position som auktoritet. Hennes verksamhet i Hamburg var mångsidig med översättning, museiarbete, samt föredrag om germansk mytologi för en kvinnogrupp.

Unverhaus fokus ligger på Mestorfs doku- menterade arbetsuppgifter i omorganisationen av Kielmuseet, samt efter Handelsmanns frånfälle, då Mestorf övertog som museidirektör. Omorganisation innebar framför allt nyuppställning av samlingarna. En röd tråd i Mestorfs egen framställning, är om uppställningen kom att ske enligt treperiodsystemet, eller inte. Vanlig praxis under Mestorfs formativa tid, var att den som ville uppnå något, skrev till inflytelserika personer med anhållan om stöd. Så bakom såväl etablerandet av museet i Kiel, som bakom Mestorfs väg till ledarskap, stod officiellt stöd från krafter som Rudolf Virchow, Adolf Bastian, Friedrich Lisch, Sven Nilsson, och J. J. Worsaae. Från dessa banbrytare utgick vidare

Fig. 2. En yngre Johanna Mestorf. Institut für Ur- und Frühgeschichte, Christian-Albrechts Universität, Kiel. – A young Johanna Mestorf.

rekommendationsbrev till myndigheterna angående förslag om att museet i regionen skulle etableras i Kiel och om att Mestorf med sin gedigna kunskap, skulle anställas som custodin. Den 1 oktober 1873 fick Mestorf sin önskan uppfylld och utnämndes till custodin vid "dem mit der Universität Kiel verbundenen Museum für schleswig-holsteinische Altherthümer." Detta enligt kejsrerlig kabinetsorder (EAF bd. 1, kap. 5, s. 391). Journalskrivandet tar fart först året efter (fig. 2).

Johanna Mestorfs museijournal 1873–1891 – En kort introduktion

Insikten att Johanna Mestorf varit en kunnig och handlingskraftig kvinna har länge funnits bland kolleger. Artiklar som skrivits sedan feministiskt perspektiv blivit synligt i vetenskapen, har tagit upp Mestorfs unika position och strävanden för en plats i en tidig arkeologi (t.ex. Unverhau 1986; Mertens 1994). Men vad gjorde

Johanna Mestorf egentligen och hur? Nu får vi veta!

Journalen, band 3, är transkriberad och redigerad av Unverhau i samarbete med Herr Fritz Wolter vid Christian-Albrechts-Universität i Kiel. "Privatjournal", är en journal över det arbete som utfördes av Mestorf och medarbetare på museet. Denna är rik på upplysningar och resonemang kring arbetsmiljö och händelser. Den är således inte särskilt privat, utan fokuserar detaljrikt på arbetet: publik verksamhet, besök av en lång rad namngivna offentliga personer och samlare, bönder med fornsaker, lärda från när och fjärran, inte minst skandinaviska arkeologer. *Streben ist Leben*, är motto för dagbokens redogörelser där hennes tredimensionella självbild beskrivs som "man, husfru och sällskapsdam i ett".

Journalen har även ett förord, där Mestorf bl.a. skriver att intresset för fynden övervinner såväl hennes avsky för allt smuts som kylan i museet; och att hon de första sex månaderna har tagit sig an Flensburgsamlingen (EAF bd. 3, s. 13–16).

Konkreta handlingar med diverse material, substanser och verktyg, är sammanfattade i fig. 3–4. Det framgår att arbetsuppgifterna på museet under uppbyggnad och sedan flytt till nya lokaler, var många och högst varierade. Samtliga krävde vetenskaplig och social kompetens, tålamod och flexibilitet. Under arbetets gång inordnar Mestorf inte bara Flensburgsamlingen, utan även den fornsakssamling som tillhört hennes far, Jakob Mestorf. Bland hans föremål känner hon igen en urna som hon varit upptagen av under uppväxten (s. 34) och senare även en bärnstenspärla (s. 55). Ögonblick av kontemplativ stämning blir dock alltmer sällsynta. En påtaglig kontrast förmedlas den 4 september 1879. Den dagen var besökarna med självaste Pitt-Rivers i spetsen så många och krävande att Mestorf var "todtmüde" efter "Ein wilder Tag". Tillvaron framstår genom alla år som hektisk och krävande. Det verkar således befogat att skriva in en dag med "Nichts gethan", som hon gjort den 17 september 1881 (EAF bd. 3, s. 227).

Snart följer år med omfattande resor och arbete av annan karaktär. I november 1881 ger sig Mestorf ut på en veckolång vistelse till Berlin för att delta i firandet av Rudolf Virchows

Packar upp inkomna lådor med fyndmaterial; köper in fornsaker; byter fornsaker med samlare; försöker identifiera eventuella falsarier; tränar på att identifiera mynt; limmar urnor.

Rengör keramik (med borste), tvättar glaspärlor, fernissar bronser, identifierar och daterar föremål.

Katalogiserar; skriver accessionsförteckningar som även offentliggörs i dagstidningar; Tecknar och gör gipsavgjutningar; torkar skåp; arrangerar utställningen; inreder bokhyllor.

Guidar skolklasser, donatorer och forskare. Arrangerar publikdagar.

Gör besiktningar i fält, reser och deltar i samt förbereder möten som berör museet och antropologiska föreningen.

Biblioteksstudier; Arkiv/handskriftsstudier; kopierar handskrifter; läser korrektur (av museets publikationer).

Ansöker om sommarsemester; Inspekterar städning av museet.

Fig. 3. Johanna Mestorf utförde och journalförde genom alla år en rad återkommande, repetitiva praktiker och vanliga museirutiner. Efter EAF 2015, bd 3. – Throughout the years Johanna Mestorf carried out and recorded several repetitive practices together with regular museum routines.

Lägger bärnstenspärlor i fisklim, tvättar dessa sedan (s. 28).

Kokar järnföremål i paraffinvax, en metod som hon korresponderar med Montelius om (s. 307); kokar järnföremålen i vatten och behandlar med olja (s. 331); efter kokning behandlas järn med petroleum och sandpapper (s. 383), Vattnar stockbåt (s. 389).

Kortare besiktningar i fält eller besök till andra museer, bla i Hamburg. I november 1881 veckolång vistelse till Berlin för att delta i Virchows 60-årsdag samt invigningen av *Kunstgewerbemuseum* (s. 230–231).

Besöker en lång rad museer i Preussen och Schweiz (s. 239). Museiresa i Östersjöstäder, augusti 1886 (s. 306). Oktober 1888 museiresa på uppdrag av kulturminister von Gossler (s. 360).

Anlägger liten runstensträdgård vid museet, augusti 1887 (s. 328); Tecknar runsten för runforskaren Wimmers publikation (s. 330). Behandlar runsten med saltsyra samt upptäckt och nedtecknat 3 nya tecken på stenen (s. 333). Rengör annan runsten med mejsel och skurborste (s. 356).

I januari 1888 räddas mossliken från översvämning i museet (s. 343).

Ordnar antropologiska föreningens arkiv, samt undersöker prover av egyptiskt mumiematerial som Virchow skickat (s. 351).

Samarbeten: Mestorf och Handelsmann identifierar mynt tillsammans (s. 45) Mestorf dikterar medan Handelsmann skriver ut katalogsedlar (s. 129).

Fig. 4. Exempel på arkeologiska praktiker och mer avancerade (konserverings)metoder utförda och journalförda av Johanna Mestorf. Efter EAF 2015, bd 3. – Examples of archaeological practices and more advanced (conservation) methods carried out by Johanna Mestorf.

60-årsdag och i invigningen av Kunstgewerbemuseum (EAF bd. 3, s. 230–231). Åren 1882–1883 gör Mestorf ett uppehåll i journalförandet. Först i augusti 1883 återupptas skrivandet. Hon har då varit på semester, närmare bestämt besökt en rad museer i Preussen och Schweiz (EAF bd. 3, s. 239). En liknande museiresa utförs då hon besöker flera Östersjöstäder i augusti 1886 (EAF bd. 3, s. 306).

Säkert är dessa resor krävande, såväl som lärorika och kontaktskapande, men inne på museet råder andra tongångar. Där för hon kontinuerligt förhandlingar och diskussioner med museidirektör Handelsmann (1827–1891). Mestorf anser honom omöjlig och rigid i arbetet, och ibland stör han hennes uppställningar i samlingarna. Hon får även argumentera hårt för att få rätt typ av glasskåp till fornsakerna,

till exempel hösten 1881 när en stor mängd nya fynd kommit in (EAF bd. 3, s. 228). Också i januari 1884 får hon kämpa för att få lämplig utrustning för rengöring av inkomna järnföremål (EAF bd. 3, s. 253).

Genom kompletterande material, nämligen Mestorfs digra korrespondens, framkommer ytterligare detaljer och resonemang om livet på museet, och om relationen till den auktoritära Handelsmann, som till råga på allt uppges vara ointresserad av arkeologi (EAF bd. 2, kap. 7.1) (fig. 3–4).

Journalen och praktikhistorikens möjligheter

Unverhaus verk inspirerar till ytterligare resonemang kring diskursen om 1800-talets heterogena arkeologikontext. Miljöerna hade beröringspunkter till storpolitiska frågor, till forskarnas aktiva deltagande i demokratiseringsfrågorna, vidare till framtidstro, vetenskapliga stridsämnen, samt att kontexten bars upp av ett kontaktnät av färgstarka personligheter, talrika discipliner, nationaliteter och språk. Vidare bidrar detta tyskspråkiga verk till att vidga och fördjupa ämneshistoriens geografiska och språkliga kontext. Nyanserna i kontinental arkeologihistoria är mindre kända trots Sklenářs arkeologihistoria (1983) som belyser delvis andra traditioner i Mellaneuropa, där arkeologin etablerades från mitten av 1800-talet, bl.a. med upprättandet av en professur i Prag. Ett nyare engelskspråkigt exempel finns i en antologi med kontinentalt fokus (Gramsch & Sommer 2011). Dessutom aktualiserar Unverhaus publikation skrivandet av vetenskapshistoria i teoretiskt och metodologiskt avseende, trots att Unverhaus inte åskådliggör några analytiska kriterier för historiografi. Efter Åsa Gillbergs och Ola Jensens innovativa upptag av metoden gränsobjekt (Gillberg & Jensen 2007), samt av praktikhistoria (Jensen red. 2012), har teori- och metodutveckling inom arkeologisk historiografi sällan varit i fokus. Ett undantag är ett exempel på praktikhistorisk analys av en specifik kontext (Holmberg & Hjørungdal 2016). Det finns dock en rad goda exempel på studier av tidiga fältpraktiker i sig, på olika varianter på tvärvetenskap och på biografier i historiskt perspektiv, samt att arkivens potential framhålls (t.ex. Coltofean

2017; Díaz-Andreu & Coltofean 2025). Ingående dryftning av ansatsernas analysverktyg är ändå sällsynta.

Utgångspunkt för skrivandet av praktikhistorien är dokumentationen av vad arkeologerna utförde. Mestorfs journal ger många och överraskande svar på vad som genomfördes, särskilt av henne själv. Som ämneshistoriskt intresserad, påbörjade jag i slutet på 1980-talet läsning av Mestorfs arbeten samt av de många biografier som finns (översikt i Hjørungdal 1997). De äldre biografierna bygger delvis på Mestorfs omfattande korrespondens, lyfter fram hennes gärning och kapacitet, men är över lag av hagiografisk karaktär.

Mestorfs journal öppnar för helt andra möjligheter då läsaren sätts in i vad som faktiskt utfördes av arbetsuppgifter av journalförfaren själv. Den ger exempel på arbetsmiljöns uppgifter, arbetsmetoder, karaktär, problem och utmaningar. Handlingar och praktiker är i journalen redovisade i ett specifikt vetenskapligt och socialt sammanhang. Praktikhistoria, stödd på verb-baserad/handlingsbaserad läsmetod, anses vara en fruktbar väg att gå för att utveckla mer operativa analysredskap. Detta av flera skäl. Metoden, som uppstod som substantivbaserad, transformerades av Gräslund-Berg och hennes kolleger till verbbaserad. Metoden är därför framför allt anpassningsbar till nya och helt skilda typer av kontexter där verb och/eller praktiker och händelser kan observeras, kartläggas och tolkas. En annan fördel med metoden, är att den kan användas såväl på mindre kontexter av arkivmaterial som på omfattande databaser. Verbbaserad läsmetod hjälper forskaren fånga och analysera vad som verkligen utfördes och av vem, i vilka syften och med vilka konsekvenser eller resultat, i sina specifika kontexter (Gräslund Berg et al. 2013; Holmberg & Hjørungdal 2016). Det är följaktligen denna metodik som tillämpats i läsandet av de många och varierande praktiker som återfinns i Mestorfs journal.

Treperiodsystemets tillämpning vid Kielsamlingarna genom Mestorfs egen hand

Journalssidorna innehåller rikhaltig och varierande dokumentation av Mestorfs strävan att tillämpa treperiodsystemet, samt om hur mot-

ståndet mot detta gestaltade sig i Kiels museimiljö. Mestorfs status som förstahandskälla och hennes framställning gör journalen särskilt vetenskapshistoriskt värdefull. Receptionen av treperiodsystemet i Europa anses vara ett huvudtema i ämnets historiografi (kort diskussion nedan).

Mestorf beskriver Handelsmanns motstånd mot treperiodsystemets tillämpning som ”störning” av hennes uppställning av fornsaker. Hon hade av Bror Emil Hildebrand, samt av Amalie Buchheim i Schwerin, lärt att arrangera samlingarna enligt ordningen sten-brons-järn, vilket Handelsmann inte accepterade. Det framstår som att Handelsmann helt enkelt ordnade om Mestorfs arrangemang. Efter Handelsmanns död kunde hon återgå till ordningen och ”rekonstruerade” därför utställningen enligt den ursprungliga tanken (EAF bd. 1, s. 47–48). Men innan Mestorf kom så långt, spelades konflikten ut på flera nivåer. Ett exempel var när Mestorf anklagades för att ha bidragit till att sprida kronologiska och metodologiska felaktigheter, genom att till tyska översätta skandinaviska arbeten grundade på treperiodsystemet (EAF bd. 2, s. 456). Detta omfattade såväl den handbok över museet som Mestorf påbörjade 1876 med lärare och seminarister som målgrupp. Hos kulturministern, samt hos Virchow, Montelius och Hildebrand, fick hon uttalat stöd för nödvändigheten av att ge ut publikationen. På lokal nivå däremot, av Handelsmann, saboterades planerna då handboken grundades sig på treperiodsystemet (EAF bd. 2, kap. 5.6.3.).

Riktigt kris i relationen Mestorf–Handelsmann blev det när kronprinsessan Victoria 1877 besökte museet. I korthet: kronprinsessan, som redan var bekant med Mestorf, bad denna vara hennes guide i museet. Och det var fröken Mestorf – och inte museidirektör Handelsmann – som hon också handhållade på. Om besöket, även Handelsmanns undanskymda roll i detta, rapporterades i *Kieler Zeitung*; och bomben briserade, som Mestorf uttryckte det (EAF bd. 2, s. 459). Kort tid efter, den 26 maj 1877, reflekterar Mestorf än en gång i journalen över det ansträngda förhållandet. Hon säger att Handelsmann håller henne utanför i större saker som angår institutionen. I reflektionerna bekräftar

hon för sig själv att hon är den som har varit aktiv i tal och skrift, hon har korresponderat med kolleger, hon är den som längst har besökt kongresserna, är den som är mest känd och den många vänder sig till (EAF bd. 3, s. 136–138). Genom dessa reflektioner, framhåller Mestorf enbart faktiska förhållanden.

Vardagen på museet hyste dålig arbetsmiljö med auktoritärt och reaktionärt ledarskap, förutom damm och ohälsosam luft. Mestorf hade flera sjukdomsperioder, bl.a. på grund av plågor i ögon och struphuvud. I hög grad är det rengöring (borstning) av all inkommen keramik som framkallar plågorna (EAF bd. 3, s. 125–127). Handelsmanns motarbetande av hennes ställning som custodin, och av fornsakernas ordning, tärde så till den graden att Mestorf från hösten 1879 behövde en halvårig vistelse i San Remo. Hålsoplågorna gick hårt på psyket, hon ville dö! Pinorna omfattade även allvarliga röstproblem för vilka hon fick behandling. Hon beskriver allt i detalj i brev till sin gamla vän Rosalie Olivecrona (EAF bd. 2, s. 519). Denna ”time out” beredde till syvende och sist Mestorf styrka att ta ett avgörande steg undan Handelsmanns härskarstrategier. Med sitt gamla handlingskraftiga jag vände hon sig i en skrivelse direkt till såväl rektors- som ministernivå, och fick som resultat behålla sin titel custodin (EAF bd. 3, s. 117, 137, not 464). Relationen Handelsmann–Mestorf med avseende på ämnestillhörighet och status i museivärlden, diskuteras ingående i band 1, kap. 1.6.

Avbrott i museitjänsten i Kiel förekom även av positiva orsaker, gärna genom förfrågningar från andra museer, bl.a. från Nürnberg, där museet under hösten 1885 behövde den nu rutinerade Mestorf för katalogiseringsuppdrag (EAF bd. 3, s. 287).

Så småningom står Mestorf för mentorskap åt nya krafter på museet, inte minst åt blivande kustos Wilhelm Splieth (1862–1901), som med åren blir mer och mer synlig i journalen. I tillägg till omnämnda arbeten, publicerade och redigerade Mestorf ett antal skrifter om fornminnen, textilier, dolkar i bronsålderns kvinnogravar, keramik; samt skrev ett imponerande antal brev till kolleger, myndigheter och vänner. Talrika exempel ges på journalskrivarens handstil, snabb och delvis svårläst, ibland med skisser av föremål

social utjämning och för kvinnors utbildning. Bland Meyers nära vänner befann sig även Rudolf Virchow. Historiker som har analyserat tiden och upproret i fråga, nämner de samma framstående politiker och vetenskapsmän som omtalas hos Unverhau. Nämns gör även att flera av dessa flydde delstaten, således en nära bekant till Mestorf (min anmärkning): greve Friedrich Reventlou av Preetz (1797–1874) (Rackwitz 2011, s. 211ff; om upproret: von Bezold 2012).

Flera arkeologer har intresserat sig för denna obesvarade fråga. I förordet till nyttgåvan av Mestorfs roman *Wiebeke Kruse* skriver Ekkehardt Aner:

Mit der schleswig-holsteinischen Heimat fühlte sich Johanna Mestorf zeitlebens aufs engste verbunden. Schon als Zwanzigjährige hatte sie sich im Jahre 1848 für die nationale Bewegung eingesetzt und Verbindung mit führenden Persönlichkeiten gesucht und gefunden. (Aner 1970/71, s. 4).

Aners diplomatiska utsago visar antingen att Mestorf själv var aktiv i 1848-rörelsen, eller att hon ideologiskt stöttade denna. Intressant, men vare sig Reventlous flykt eller Aners upplysning kan osökt kopplas till bakgrunden för Mestorfs Sverigevistelse.

Diskussionstema: kvinnor i tidig arkeologi, genus, inflytande och härskarstrategier

Unverhau hade redan avslöjat att journalen var känd och planerade publicera denna under titeln *Ein Leben für die Archäologie* (Unverhau 1986). Med tanke på trebandsverkets karaktär, källunderlag och omfattning är det föga förvånande att det först utkom år 2015. Titeln som till slut valdes, *Ein anderes Frauenleben*, är ackurat och en formulering lånad från Mestorf själv. Hennes liv och arbete från autodidakt till custodin, museichef och titulärprofessor skiljer sig mycket från de flesta samtida medsysstrars, även från samtida kvinnliga museianknutnas. Mestorfs position var redan från början professionell, en tjänst, tidigt avlönad med titel, bistådd formellt och ekonomiskt av myndigheter på nivåer över mu-

seet självt, samt med vetenskapligt och moraliskt stöd från auktoriteter i in- och utland.

Dock var hon inte först bland kvinnor med såväl synlighet som visst inflytande i museivärlden. En rad kvinnor har letats fram (Diaz-Andreu & Sørensen 1998; Lopez Varela 2023). Inom relativt nära geografiskt avstånd, vid fornsakssamlingen i Schwerin, fanns vid mitten av 1800-talet två generationer custodinnen Buchheim. Amalie Buchheim d.y. (1819–1902), den mer kända av dem, efterträdde 1860 sina föräldrar i uppgiften. Amalie var under 1860-talet mentor för Mestorf som då fördjupade sig i fornsakskännedom och katalogisering. Schwerins fornsakssamling var vida känd och besöktes flitigt främst för sin roll som pionjärer i tillämpning av treperiodsystemet utanför Danmark. När Nils Gustaf Bruzelius besökte Schwerin noterar han ett par betydelsefulla punkter om stadens museum. Nämligen dess pionjärroll i upptaget av treperiodsystemet, och att de på tyska antikvariémötet året innan från Berlinantikvarierna fått utstå mindre passande kritik därför. Dessutom nämner han konservator fröken Buchhaim (sic!) som då varit anställd under 18 år vid samlingarna och ”erhållit en förvånande specialkännedom” (Bruzelius u.d.).

Amalie Buchheim anses dessutom vara den första avlönade kvinna på en arkeologisk position i Tyskland (Anders 2011; Gutschmiedl-Schumann et al. 2023, s. 287f). Även om Buchheim höll sig mestadels i Schwerin var kontakten mellan henne och celebriteter som Rudolph Virchow, Luigi Pigorini och Heinrich Schliemann ömsesidig och viktig för arkeologijämnets inriktning och utveckling. Mestorf i Kiel var i jämförelse mer aktiv utåt. Hon reste allt sedan ungdomen i in- och utland, på talrika museibesök, samt till de stora kongresserna, gärna med publicerade rapporter. Särskilt omfattande är rapporten från Bolognakonferensen 1871 (Mestorf 1871). Hon deltar även i den första kongressen i Köpenhamn 1869, redan innan tjänsten och journalen påbörjas (Mestorf 1871; jfr Nicklasson 2021).

Bolognakonferensen var en milstolpe för arkeologins utveckling såväl som för Mestorf själv. Att hon som delegat tillika var utskickad av senaten i Hamburg indikerar en tilltagande

synlighet och respektabilitet i offentligheten – redan innan hon fick tjänst i Kiel. Dessutom utvecklades kontakterna med de skandinaviska arkeologerna, och på konferensen utplånades distansen mellan Mestorf och den store Rudolf Virchow (EAF bd. 2, kap. 5). Alltså högst gynnsamma förlopp för hennes strävan mot sin "Lebensaufgabe in Kiel".

Flera av de okända kvinnorna i arkeologins periferier har Påvel Nicklasson hittat i Sven Nilssons arkiv (Nicklasson 2014a; 2014b; 2021; 2024). I detta sammanhang ingick kongresserna. De spelade en central roll för vetenskaplig utveckling och inriktning, men också för kontaktnäten och för spridandet av idéer och tidens discussionsfrågor. De skandinaviska arkeologernas följn – mer eller mindre lärda amatörarkeologer i praktiken – exempelvis välgörenhetskämpen Agda Montelius och skulptören Ida Nilsson var starkt engagerade i omvärlden och bidrog till kontaktnätens upprätthållande och utveckling, samt spridande av aktuella discussionsfrågor (Nicklasson 2014b; 2021).

Förmodligen tilläts kvinnor ännu inte stå i talarstolen. Men på kongresserna deltar Mestorf gärna i de stora diskussionerna om treperiodsystemet och bl.a. om bronsfyndens spridning och regionalitet i Europa, således på Budapestkongressen 1876 (EAF bd. 2, kap. 5). Det varken Mestorf eller Unverhau nämner, är att i alla fall en övrig kvinna varit vetenskapligt aktiv på kongressen, det var Zsófia Torma (1832–1899). Enligt kolleger som undersökt Tormas källmaterial framstår det som att Torma på kongressen fokuserade på frågan om den lokala Tordoskulturens eventuella skrifttecken på keramiskt material, och dess eventuella samband med såväl mesopotamiskt område som med Schliemanns fyndmaterial (Kaliff 2020, s. 93). Mestorf och Torma tycks därför ha tillhört olika miljöer och diskussioner på kongressen. Våra kolleger har här gett exempel på hur primärkällorna visar mångfalden i kvinnornas deltagande på de tidiga kongresserna. Vidare ser vi att Mestorf inte var ensam som vetenskapligt aktiv kvinna i kongress-sammanhang. Kollegernas exempel (Coltofean 2017; Kaliff 2020; Nicklasson 2014a; 2014b; 2021; 2024) accentuerar därtill arkivens betydelse och potential, samt praktikhistoriens

potential för kunskap om vilka som gjorde vad och hur.

Mestorf respekterades av och räknades bland auktoriteterna ute i världen. Bland dessa vetenskapsmän befann sig dåtidens framstående liberaler, speciellt Virchow, Hildebrand och Montelius, med ett ben i vetenskapen och ett i samhällsliv och politik. Tidens liberala politik upptog demokratiseringsfrågorna, vilka inkluderade kvinnlig myndighet, utbildning och rösträtt. Mestorfs närmaste formella auktoritet, Handelsmann, ville däremot hindra Mestorf i att få och sedan behålla en tjänst som custodin vid museet. I Mestorfs journal sägs inget rakt ut som skulle avslöja Handelsmanns kvinnosyn. Det framstår som att hans utövande av härskarstrategier bland annat bottnat i en annan vetenskapssyn: professionellt utbildad historiker och inte antikvarie, och således obekant med museernas och arkeologins nya systematiseringar. Det kan vara upplysande att inflika att historikern Jelena Steigerwald presenterar ytterligare aspekter av Handelsmanns gärning. Han ska ha praktiserat samma vetenskapliga metoder som de danska arkeologerna, nämligen med arkeologiskt fältarbete och med frågeformulär i arbetet med fornlämningarna. Han ska dessutom ha intresserat sig för gravhögar (Steigerwald 2016, s. 65ff). Tillkommer att publikationen om mosslik (Handelsmann & Pansch 1973) antagligen är den första vetenskapliga sammanställningen på temat. Hos Mestorf avfärdas däremot hans intresse för arkeologi kategoriskt som frånvarande (EAF bd. 2, kap. 7.1).

Treperiodsystemets roll i museets nyuppställning var orsaken till den varaktiga konflikten och ett bärande tema i Mestorfs journal. I officiella sammanhang ledde allt omkring denna till att Handelsmann marginaliserades, samtidigt som Mestorf med sina aktuella kunskaper bemöttes som huvudpersonen vid museet. Mestorf hade inflytande i kraft av kunskap om tidens arkeologi, samt erfarenheter och kontakter.

Diskussionstema: Treperiodsystemets reception

Språkbarriärer hindrar att en mer täckande bild har förmedlats av den komplicerade och nyanserade diskussion som förts kring treperiodssystemets reception. Mycket har skrivits om

pionjärerna medan arkeologen Günter Mangelsdorf tar upp museerna i Köpenhamn, Schwerin och Salzwedel och deras roller som föregångare redan på 1830-talet (Mangelsdorf 2001, s. 63). Mestorf, som sedan mitten av 1800-talet hade lärt av skandinaverna, samt av Buchheim, var väl insatt i metoden när hon började vid samlingarna i Kiel på 1860-talet. Stödet – och givetvis påverkan – från Köpenhamn var påtagligt. Det fanns ett underliggande intresse av att relatera Schleswig-Holstein och Danmark, här genom gemensamt klassifikationssystem, och med detta föreställningen om att hertigdömenas förflutna stod närmare Danmarks än Preussens.

Att introduktionen av treperiodsystemet i Kiel ledde till en konflikt som delvis tog sig ovetenskapliga uttryck, får vi veta genom Mestorfs journal. I den syntetiserande litteraturen skildras däremot förhållandena till dateringssystemet mer generellt. En klassiker är Bo Gräslunds framställning av valda museers reception. Nämnt är Lisch och Schwerin, men inte Mestorf och Kiel (Gräslund 1987, s. 18). Förklaringen kan vara att Mestorfs arbete ännu inte var allmänt bekant. Peter Rowley-Conwy skriver å sin sida om receptionen i den brittiska världen där Lord Ellesmere tidigt ombesörjt översättning av *Le detraad* till engelska (Ellesmere 1848). Rowley-Conwy diskuterar med exempel i publikationer, men framställer avogheten som ”Disinterest” trots att schismer omnämns även bland engelsmännen (Rowley-Conwy 2007, ch. 4). Flera museiföreståndare i olika länder var positivt inställda, medan Lindenschmidt i Mainz sägs varit osäker i frågan (Wiell 1997, s. 141–142). En viktig roll i tiden spelar även traditionerna med andra klassifikationskriterier. Dessa, med anknytning till antikhistoria och/eller till melaneuropeiska tidiga museipraktiker, behölls i stället. Bland klassifikationskriterierna fanns kön, stånd och etnicitet grundade i valda fornsaker, gravminnen och skallformer. I Schwerin, intressant nog, kombineras dito kriterier med treperiodsystemet och skrivs in i det där publicerade gravundersökningsprogrammet (*Mecklenburgische Jahrbücher* 1834). Språkbarriärer orsakar även att Lunds korta men betydelsefulla bidrag i kronologidiskussionen sällan synliggörs. Den lundensiska periodiseringen presenterades

innan danskarnas, nämligen i Magnus Bruzelii avhandling *Specimen antiquitatum borealium* (Bruzelius 1816–1818). Klassifikationen baserades på kronologiskt ordnade fynd och bl.a. på etnografi, med visst inflytande från tidig sociologi samt från Sven Nilsson.

Diskussionen har belysts av Stig Welinder. I korthet framställer han hur Lund hamnade i bakgrunden när Thomsen med utgångspunkt i slutna empiriska fornfynd från de tre perioderna, presenterade en klassifikation som ledde fram till det system som kom att spridas (Welinder 1994, s. 126ff). En bredare, politiskt och vetenskapligt heterogen centraleuropeisk museikontext och dess förhållande till treperiodsystemet är sammanställd av tjecken Karel Sklenář (1983, kap. 3), som påpekar att det fanns varierande tillämpningar av en tredelning av förhistorien (Sklenář 1983, spec. s. 88). I sin diskussion refererar han även till Worsaaes kritiska publikation angående vilka bland kontinentens museer som tagit upp klassifikationssystemet (Worsaae 1846). Förvånande är dock att Sklenář inte nämner Mestorf och Kielmuseet. En förklaring kan vara att boken publicerades 1983, en tid då tyska kollegers intresse för Mestorf ännu inte var synligt utåt. Dock omtalas Mestorf i en mening: tillsammans med övriga tidiga professorer i förhistoria beskrivs hon som hedersprofessor tillhörande en äldre positivistisk generation (Sklenář 1983, s. 137) (fig. 6).

Ett helt annat kvinnoliv

Det har anordnats och publicerats symposier om Mestorf och hennes vetenskapliga gärning (t.ex. Koch & Mertens 2002), samt sedan länge skrivits biografiska artiklar (t.ex. Alberti 1886; Lichtwark 1905; Jessen 1956; Articus 1984; Mertens 1994; Hjørungdal 1997a; 1997b). Dessa tar upp aspekter av Mestorfs bakgrund, utbildning, resor, sociala kontakter och i varierande grad hennes omfattande vetenskapliga produktion. Den senaste Mestorf-resumén kom medan föreliggande text påbörjades (Gutschmiedl-Schümann et al. 2023). Liksom de flesta nyare arbeten fokuserar denna på Mestorfs vetenskapliga kontext samt på hennes plats bland kvinnliga kolleger.

J. Mestorf

Fig. 6. En äldre och etablerad Johanna Mestorf. Institut für Ur- und Frühgeschichte, Christian-Albrechts Universität, Kiel. – Johanna Mestorf when she was older and acknowledged.

En annan sida av Mestorfs livslopp, är att hennes tidiga biografer möjligen har behövt garantier för kvinnlighet hos Mestorf, dvs. att vid sidan om hennes vetenskapliga verksamhet betonades gärna den svaga hälsan samt hennes skicklighet inom konstbroderi. Det var så museikollegan, chefen för Hamburgs Konsthall, Alfred Lichtwark, tecknade bilden av Mestorf (Lichtwark 1905). Hon publicerade riktigt nog ett historiskt arbete om spetsar (Mestorf 1884). Men det anses långsökt att hennes välordnade museum har kopplats ihop med både tålmod och med kännedom om konstfärdigt handarbete. Mestorf resonerade och praktiserade utifrån samtidens nya vetenskapliga systematik och terminologi.

Bland Unverhaus tidigare arbeten om Mestorf finns även en bok om korrespondensen mellan Mestorf och Gustav Schwantes (Unverhaus 2000). Denna belyser en etablerad och sen del av Mestorfs liv och karriär, då det var hon som agerade starkt professionellt stöd åt den unge Schwantes som då behövde detta.

Genom Mestorfs journal exponeras den självupplevda vardagen. Titeln *Ett annat kvinnoliv*, får såldes dubbel betydelse. Fram träder en kontrastrik tillvaro som delvis är lycklig och framgångsrik, men även delvis rent av outhärdlig. Unverhaus hänvisar till att det ska ha funnits ytterligare en journal av Mestorf, från hennes år som museichef, dock senast återfunnen år 1934.

Efter läsandet av museijournalen har den egna bilden av Mestorf bekräftats, men verket har även bjudit på överraskningar. Hon framstår som än mer kunnig, socialt kompetent, myndig, säker och självmedveten. Mestorf gick öppet emot auktoriteter, i syftet att kunna ordna Kiel-samlingarna enligt det då nya treperiodsystemet som dåtidens medpionjärer använde, och för att få behålla en yrkesroll där hon aktivt kunde genomföra detta. Hennes synlighet som offentlig person och representant för Kiel blev klarare. Bland överraskningarna är hennes lite förmätta självbild som upptar ett helt spektrum av sociala roller, men som trots allt verkar ha stämt med den verklighet hon praktiserade och levde i varje dag: "man, husfru och sällskapsdam i ett". Viss självdistans skymtas dock samtidigt bakom denna kornsäkra karakteristik.

Med vännen Rosalie Olivecrona diskuterar Mestorf, oftast brevledes, kvinnofrågor, sociala och politiska roller och teman. Dessutom syns glädjen över att äntligen få ett eget hem efter att varit inneboende hos främmande eller hos broderns familj. Men Mestorf måste sköta allt själv och har för mycket att göra för att etikettsenligt svara på brev då hon måste axla rollerna man, fru och representationsperson. Hon lever som ogift yrkeskvinna på 1800-talet ett liv som kräver att hon ingår i flera roller och plikter, tillkommer även att hon, trots damm- och smutsfobi, till råga på allt får vara sin egen piga. Det framstår av redovisade källor och av Unverhaus framställning (EAF bd. 2, kap. 10) delvis som oklart om Mestorf även önskade sig egen familj. Unverhaus uppfattning av Mestorfs medvetna val av civilstånd ogift, formuleras dock tydligt: "Mestorf war eine bekennende ledige Frau" (EAF bd. 2, kap. 10, spec. s. 788). Framgår av samma kapitel, gör det att Mestorf talade uttryckligen nedsättande om samtidens äktenskap som hinder för kvinnor.

Mestorfs journal och Unverhaus analyser visar att Mestorf i praktiken åskådliggör att hon går in för att leva genom och i vetenskapen och i det offentliga rummet, med målsättningen att bygga upp museet enligt moderna metoder. Det var hennes livsuppgift. Det generella intrycket har förstärkts att det hos Johanna Mestorf allt sedan yngre år och med mycket positivt inflytande och stöd från olika håll, växt fram ett medvetande om att det går an, att hon faktiskt levde just "ein anderes Frauenleben".

Evaluerande sammanfattning och ytterligare reflektioner

Mestorfs journal representerar en sällspord primärkälla för arkeologins praktikhistoriker, för museihistoriker, arbetslivshistoriker, samt för genushistoriker. Redovisade källor har i sin helhet granskats och kontextualiserats i Unverhaus undersökning. Författaren anser sig därför ha samlat allt som står att veta om Mestorfs liv och arbete. För som framkommit, medan källorna oftast är rikhaltiga, saknas dessa enligt Unverhaus, helt under en viss period av Mestorfs liv, dvs. det mesta av tiden i Sverige och vid Medelhavet, åren 1849–1859.

Det finns därtill ett annorlunda dokument från tidigt 1850-tal i Sophie Pipers personarkiv i Löfstadarkivet. Handlingen är ett skådespel, ett "Familjektivertissement" författat med Johanna Mestorfs handstil enligt brev från Stig Welinder till Landsarkivet i Vadstena (Welinder 1999; jfr Familjektivertissement 1852). På rollistan står en viss J. Mestorf. Unverhaus kommentar till dokumentet är att papperet utan allt tvivel är skrivet av Mestorf (EAF bd. 1, s. 80, not 214). Unverhaus sammanfattar Mestorfs tid i Sverige utifrån brev och tidigare biografier. Genom Mestorfs senare brev till svenska vänner anser Unverhaus att Sverigevistelsen 1849–1853 framstår som ett studieuppehåll där hon var inneboende, ja närmast familjemedlem hos Piper på Ängsö (EAF bd. 1, s. 80ff). Dokumentet visar ytterligare en sida av Johanna Mestorfs liv, men säger bara att hon var aktiv i socialt liv hos familjen Piper och att hon skrev amatördramatik. Detta var dock inte hennes enda försök inom belletristik. Hon skrev den redan nämnda romanen *Wiebeke Kruse* (Mestorf 1866).

Ett fåtal kritikpunkter kan framföras mot Unverhaus verk. Den ena och främsta är arbetets avsaknad av metodologiska resonemang, frånvaro av problematisering kring skrivandet av arkeologihistoria och biografi. Den andra är frånvaron av engelsk sammanfattning. Källmaterialets antagna lucka över drygt ett decennium väcker nyfikenhet, men även skepsis. Unverhaus har utan resultat letat i Kielarkiven samt i arkiv i Sverige och i Italien efter källor till 1850-decenniet. Frågor väcks om det finns andra relevanta arkiv och om huvudpersonens aktivt undanröjande av dokument från 1850-talet, trots att dessa inte kan följas upp.

Kommenteras ska förresten Unverhaus attityd till den handfull kolleger som dristat sig till att beröra Mestorfs kontext. Det kan utläsas en ironisering över de yngre kollegerna i Kiel, ungefär som "ansåg sig experter på Mestorf", då dessa arrangerat symposium kring Mestorf och hennes samtid (EAF bd. 2, kap. 10, s. 733, not 4). Likaledes uppfattas en nedlåtande ton till arkeologer som skrivit om Mestorf (EAF bd. 1, s. 2, not 7, specifikt syftande på Mertens arbete). Dessutom kommenteras Stine Wiells engagemang i Flensburgsamlingens öde som om Wiell

skulle betraktat ämnet som sitt alldeles egna (EAF bd. 1, s. 193). Samtliga dessa ställen står i kontrast till verkets övriga tyngd och sakliga ton.

Men rätt ska vara rätt: resultatet av decenniernas arkivforskning och skrivarbete imponerar genom föredömlig tysk *Gründlichkeit*. Arbetets soliditet gäller den fysiska omfattningen såväl som innehållet. Mestorfs insatser för arkeologin konsoliderade Kielmuseet och dess existens just i Kiel och ingen av de övriga föreslagna städerna, och hon var bland de första att praktisera treperiodsystemet. Det är utifrån publikationen svårt att avgöra om det var så att hon fick släsa mer för treperiodsystemet än för att hävda sig som kvinnlig arkeolog i tiden. Det är i alla fall frågan om fornsakernas ordning som främst exponeras, och det var på hemmaplan hon mötte mest motstånd. Ute bland kollegerna är intrycket att Mestorf ansågs representera en av de intressanta och framåtblickande museimiljöerna i samtiden och att hon var en given diskussionspartner i de stora frågorna.

Viktiga är att Mestorf agerade för sin geografiska region och dess kulturpolitik. Hon var högst aktiv och drivande själv, men samtidigt hade hon möjligen rollen som pjäs i ett kulturpolitiskt spel – dock en roll hon själv tacksamt iklädde sig – en förklaring till allt stöd från myndigheter. Detta handlade om nationstillhörighet, om att i det sammanhanget etablera ett regionalmuseum i tiden, i Kiel, och om att för museet och universitetet i Kiel positionera sig i tidens stora vetenskapliga frågor. Här fick hon tillfälle att utöva den verksamhet hon ansåg sig ämnad för.

Ytterligare frågor och funderingar har för min del uppstått. Då Johanna Mestorf förde journal över sitt och museets arbete under knappt två decennier kommer tanken att hon måste ha velat någonting med detta. Ville hon skapa ett monument över sig själv? Eller berätta vad som egentligen hände under nyordnande av Kiels museum i en ny nationell kontext och med införandet av ett nytt arkeologiskt klassifikationssystem, och hur hela denna långa och komplexa process såg ut? Samt ville hon, genom alla sina bekantskaper och viktiga kontakter, meddela att det var hon som var auktoriteten i Kiels museimiljö?

Unverhaus trebandsverk ger en detaljrik inblick i tysk, därtill delvis i skandinavisk och kontinental musei- och arkeologihistoria. Mestorfs arkeologiska kontext var bred geografiskt och vetenskapligt, multilingval och i flera aspekter politiskt laddad. Nätverken omfattade kolleger, mecenater, vänner och familjemedlemmar, med brevkontakter professionellt såväl som familjärt. Museiarbetet framstår som mångfasetterat med kvalificerade så väl som triviala och även hälsovådliga uppgifter. Unverhaus gedigna belysning bidrar till fördjupade kunskaper om hur dagligt arkeologiskt arbete samt museipolitik praktiserades och diskuterades i sin vetenskapliga och sociopolitiska kontext.

Föreliggande artikel har fokuserat på några aspekter av den handskrivna journalens metodologiska möjligheter, i detta sammanhang om praktikhistoriens potential för arkivstudier. Fokus sattes vidare på hur Mestorf och kolleger praktiserade antikvariskt arbete. Ingången ledde vidare till jämförelse av treperiodsystemets reception i de nämnda antikvariska miljöerna. Berörts har också en bredare vetenskaplig, social och politisk kontext kring Johanna Mestorfs liv och arbete. Mestorfs liv och verk sammanfaller i stort sett med andra hälften av 1800-talet, en tid präglad av nya vetenskapliga upptäckter metoder och praktiker generellt, till vilka hon själv påtaglig bidrog.

Dokumentationen av Johanna Mestorfs omfattande verksamhet synliggjorde en rad relevanta aspekter av Kielmiljöns och Flensburgsamlingens roll som slagträ i storpolitiken och dess plats i 1800-talets kontinental arkeologi. Såväl Mestorfs liv och gärning som Unverhaus publikation är dock betydligt mer innehållsrika och komplexa än vad som framgår av de teman jag valt för diskussion.

Tack

Tack till Raimond Thörn samt en anonym referee för användbara synpunkter; till Johannes Müller och Agnes Heitmann vid Christian-Albrechts Universität, Kiel för bilder av Mestorf; till Georg Olms Verlag för tillåtelse att kopiera och publicera ur band 3 (fig. 5); till Judith Crawford för engelsk språkgranskning.

Referenser

Otryckta källor

Lunds Universitetsbibliotek

Bruzeliuss, N. G., u.d. Berättelse om en vetenskaplig resa i Tyskland, Schweiz och Frankrike, företagen med bidrag af Kongl. Carol. Academiens större resestipendium, från juli 1858 till slutet af maj 1859 af Nils G. Bruzeliuss Acad. Docent.

Riksarkivet i Vadstena

Familjedivertissement 1852. Handskrift i Sophie Pipers personarkiv i Löfstadarkivet.

Welinder, S., 1999. "Johanna Mestorf i Löfstadsarkivet". Brev till Landsarkivet att. 1. arkivarie Sven Malmberg, Vadsten (sic!).

Litteratur

Alberti, E., 1886. Mestorf, Johanne. *Lexikon der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen und Eutin Schriftsteller von 1866–82*, bd II. Kiel.

Anders, J., 2011. Die vergessene Custodin: Amalie Buchheim – ein Leben im Dienste (sic!) der Schweriner Altertümersammlungen. *Mecklenburgische Jahrbücher* 126:269–283.

Aner, E., 1970/1971. *Johanna Mestorf: Lebensbild einer Forscherin*. Bad Bramstedt.

Articus, R., 1984. Professor Dr. med. Johanna Mestorf: Sie starb vor 75 Jahren. *Die Heimat* 8/91:233–235.

von Bezold, A., 2013. *Die schleswig-holsteinische Erhebung 1848–1851 als Sonderfall der Revolution von 1848: Im Spannungsfeld zwischen dänischem Gesamtstaat und den Entwicklungen in Deutschland*. München.

Bruzeliuss, M., 1816–1818. *Specimen antiquitatum borealium*. Lund.

Coltofean, L., 2017. Zsófia Torma: A Pioneer of Prehistoric Archaeology in Nineteenth Century Transylvania. Szabó, C., Rusu-Bolindeț, V., Rusoiu, G. T. & Gligor, M. (eds.). *Adalbert Cserni and His Contemporaries: The Pioneers of Archaeology in Alba Iulia and Beyond*. Cluj-Napoca.

Diaz-Andreu, M. & Stig Sørensen, M. L. (eds.), 1998. *Excavating Women: A History of Women in European Archaeology*. London.

Diaz-Andreu, M. & Coltofean, L. (eds.), 2025. *The Oxford Handbook of the History of Archaeology*. Oxford.

EAF 2015 = Unverhaus, D. *Ein anderes Frauenleben: Johanna Mestorf (1828–1909) und „ihr“ Museum vaterländischer Altertümer bei der Universität Kiel*, Teilband 1–3. Kiel/Hamburg 2015.

Ellesmere, Earl of, 1848. *Guide to Northern Archaeology by the Royal Society of Northern Antiquaries of Copenhagen*. London.

- Gillberg, Å. & Jensen, O., 2007. Processes of professionalisation and marginalisation – a constructivist study of archaeological field practices in Sweden 1870–1910. *Arkeologins många roller och praktiker: Två sessioner vid VIII Nordic TAG i Lund* 2005. Lund.
- Gramsch, A. & Sommer, U. (eds.), 2011. *A History of Central European Archaeology: Theory, Methods, and Politics*. Budapest.
- Gräslund, B., 1987. *The Birth of prehistoric Chronology: Dating methods and dating systems in nineteenth-century Scandinavian archaeology*. Cambridge.
- Gräslund-Berg, E., DuPredel, C. D., Fiebranz, R. & Jacobsson, B., 2013. Praktiker som gör skillnad: Om den verb-inriktade metoden. *Historisk Tidsskrift* 2013/3:335–354.
- Handelmann, H. & Pansch, A., 1873. *Moorleichenfunde in Schleswig-Holstein*. Kiel.
- Hjørungdal, T., 1997a. Några frågeställningar kring forskaren och hennes kontext: ”Fräulein Professor Dr. med. h.c. Johanna Mestorf”. Johnsen, B. & Welinder, S. (red.). *Gender och arkeologi*. Östersund.
- 1997b. Engendering Antiquities: Some inquiries into the construction of archaeological scholarship in a nineteenth century context. Karlisch, S. M., Kästner, S. & Mertens e.-M. (eds.). *Vom Knochenmann zur Menschenfrau: Feministische Theorie und archäologische Praxis*. Münster.
- Holmberg, C. & Hjørungdal, T., 2016. Archaeology and History as Companion Disciplines: Co-analyzing Georg Sarauw’s work on the Mullerup Excavation at the start of the 1900s. *Lund Archaeological Review* 22:89–104.
- Jensen, O. W. (ed.), 2012. *Histories of archaeological practices: reflections on methods, strategies, and social organisation in past fieldwork*. Stockholm.
- Jessen, H. B., 1956. Zur Jugendgeschichte Johanna Mestorfs. *Die Heimat* 63:82–83.
- Johnsen, B. & Welinder, S., 2002. The link between Swedish and continental archaeology in the Golden Age. Koch, J. K. & Mertens, E.-M. (eds.). *Eine Dame zwischen 500 Herren: Johanna Mestorf – Werk und Wirkung*. Münster/New York/München/Berlin.
- Kaliff, A., 2020. *Zsófia Torma och civilisationens vagga: En kvinnlig arkeologipionjär och hennes upptäckter*. Stockholm.
- Koch, J. K. & Mertens, E.-M. (eds.). *Eine Dame zwischen 500 Herren: Johanna Mestorf – Werk und Wirkung*. Münster/New York/München/Berlin.
- Lichtwark, A., 1904. *Eine Sommerfahrt auf der Yacht ”Hamburg”*. Berlin.
- Mangelsdorf, G., 2003. Friedrich Lisch und Ludwig Giesebrecht im Streit um das Dreiperiodensystem. G. C. Friedrich Lisch (1801–1883): *Ein großer Gelehrter aus Mecklenburg. Beiträge zum internationalen Symposium* 22.–24. April 2001 in Schwerin. Lübstorf.
- Mertens, E.-M., 1994. Mestorf, Johanna, Prähistorikerin. *Neue Deutsche Biographie* 17. Berlin.
- Mestorf, J., 1866. *Wiebeke Kruse, eine holsteinische Bauerntochter: Ein Blatt aus der Zeit Christians IV.* Hamburg.
- 1867. Der Abend vor Trinitatis in Schweden. *Das Ausland* 40:705–708.
- 1870. Der gegenwärtige Standpunkt der Frauenfrage in Schweden. *Magazin für Literatur des Auslandes* 39/16:228–231.
- 1871. *Der archäologische Congress in Bologna: Aufzeichnungen von J. Mestorf*. Hamburg.
- 1884. Zur Geschichte der Spitzen. *Zeitschrift der Gesellschaft für die Geschichte der Herzogthümer Schleswig-Holstein und Lauenburg*, bd 14. Kiel.
- 1889. Dolche in Frauengräbern der Bronzezeit. *Correspondenz-Blatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, XX. Jahrgang, Nr. 10, Okt. 1889.
- 1900. *Moorleichen: Zweiundvierzigster Bericht des Schleswig-Holsteinischen Museums vaterländischer Alterthümer bei der Universität Kiel*. Kiel.
- Nicklasson, P., 2014a. Kvinnliga pionjärer i eller utanför arkeologi: Eva Brag och Ida Nilsson. *Fornvännen* 109:127–138.
- 2014b. Sven Nilssons kvinnliga korrespondenter. *Fornvännen* 109:197–214.
- 2018. Recension av Dagmar Unverhau: ”Ein anderes Frauenleben. Johanna Mestorf (1828–1909) und „ihr“ Museum vaterländischer Altertümer bei der Universität Kiel, I–III”. *Fornvännen* 113:54–56.
- 2021. Ida Nilsson vid arkeologkongressen i Köpenhamn 1869. *Fornvännen* 116:129–144.
- 2024. Att jaga enhörningar: Kvinnor som skrev om arkeologi under 1800-talet. *Fornvännen* 119:284–298.
- Rackwitz, M., 2011. *Märzrevolution in Kiel 1848: Erhebung gegen Dänemark und Aufbruch zur Demokratie*. Rastede.
- Rowley Conwy, P., 2007. *From Genesis to Prehistory: The Archaeological Three Age System and its contested Reception in Denmark, Britain, and Ireland*. Oxford.
- Sklenář, K., 1983. *Archaeology in Central Europe: The First 500 Years*. Leicester.
- Steigerwald, J., 2016. The Creation of Historical Material Realms of Memory within the Danish-German Borderland in the 19th and 20th Centuries. Bregnsbo, M. & Villads Jensen, K. (eds.). *Schleswig-Holstein – contested region(s) through history*. Odense.

- Unverhau, D., 1986. Zur Erinnerung an Johanna Mestorf. *Schleswig-Holstein* 7/86:7–9.
- 2000. „Hochachtungsvoll Ihrer Autorität ergebenster Gustav Schwantes“. Der Briefwechsel zwischen Gustav Schwantes und Johanna Mestorf 1899 bis 1909 und seine Verwendung Prioritätsstreit mit Friedrich Knorr. Neumünster.
 - 2015. *Ein anderes Frauenleben: Johanna Mestorf (1828–1909) und „ihr“ Museum vaterländischer Altertümer bei der Universität Kiel*, Teilband 1–3. Kiel/Hamburg.
- Welinder, S., 1994. *Strindberg som arkeologikritiker*. Stockholm.
- Wiell, S., 1997. *Flensborgsamlingen 1852–1864 og dens skæbne*. Odense.
- Worsaae, J. J., 1846. Den Nationale Oldkyndighed i Tydskland: Reisebemærkninger. *Annaler for Nordisk Oldkyndighed* 1846. København.

Summary

Dagmar Unverhau's three-volume work on Johanna Mestorf's handwritten museum journal is discussed in its context. A summary and a short evaluation are provided. A few additional themes of relevance are enlarged on. These are the reception of the Three-Age System in various countries, questions of politics and gender in the mid and late 19th century, and the potentials of practical approaches to historiography. Mestorf's journal is a rare first-hand source to the many and various antiquarian practices, policies, and gender issues of the mid and late 19th century.

During her decades of research on Mestorf, the historian/antiquarian Dr Dagmar Unverhau discovered the journal in the archive of Archäologisches Landesmuseum, Kiel. This is now a separate, transcribed tome in a three-volume publication on Mestorf, her work and life in Kiel and in European archaeology. The two other volumes describe Mestorf's family background, the political and cultural background of the duchies of Schleswig-Holstein and of the city of Kiel, Mestorf's life history and contacts, together with sources of importance for the context. Mestorf was employed by the Kiel Museum when several private collections were included together with the Flensburg collection in the museum's reorganization in 1866 after the Danish Wars.

Mestorf was exceptional as a 19th-century female antiquarian. On her way to a position of influence in archaeology, she was brave and knew which official authorities to turn to. Among her mentors are Amalie Buchheim, Sven Nilsson, J. J. Worsaae, and Rudolf Virchow. On 1 October

1873, Mestorf was proclaimed Custodin at the Museum. In 1891 she became its director, and later she was appointed the second female professor in Prussia, and Doctor honoris causa in medicine for her work on bog bodies.

The handwritten journal begins in 1874 and is a comprehensive account of Mestorf's everyday work and her strategies for achieving her ambitions concerning the museum, and the implementation of the Three-Age System. The journal's author herself describes in detail what she does and how her work is performed. Practices include receiving, cleaning, and cataloguing finds, guiding, as well as exceptional things such as placing a small group of runic stones in the museum garden, or having to rescue the bog bodies from a submerged cellar. Moreover, the duties cause her physical problems as the premises were dirty and dusty. It was cold inside, and the brushing of loads of pottery entailed a risk to her respiratory health. Contrasts are evident; with emotion she recognizes pieces from her father Jakob Mestorf's collection, now donated to the museum. But there is also an enduring conflict between the leader of the museum, Handelsmann and Mestorf, played out in many ways. The background is first and foremost differences in knowledge and opinions on archaeology and on how to arrange the collection. Handelsmann was an historian and not versed in the recent systematization of archaeological collections. A most remarkable point, therefore, is the detailed descriptions of how and why the Three-Age System came to be implemented at the

Museum. This was explicitly achieved through Mestorf's own decision, in opposition to the historian Handelman, and by her own hands-on rearrangement of the antiquities. Handelman's approach seems to have been traditional, and according to Mestorf it seems clear that he executed suppression techniques, treating her in a reluctant manner, and excluding her from important information.

Curiosity is stirred when Unverhau reveals that there might be an additional journal from Mestorf, written during her years as a museum director. Unfortunately, this journal does not seem to have been seen in the archives since 1934.

Diaries are known from pioneer antiquarians, for example Zsófia Torma. But a handwritten journal is different and unique as it describes the various small and big practices and policies

of everyday life over decades. There is an interesting lacuna in the huge flow of sources. Unverhau did not find any sources dating from the 1850s, when Mestorf was in Sweden and Italy. The background to her stay abroad is discussed; was it political as she sympathized with the Holstein independence movement? Or was it for studies and work as a tutor?

Unverhau's work was made known to Swedish colleagues through Pål Nicklasson's review (*Fornvännen* 2018). Unverhau has done a thorough job on a vibrant epoch and milieu in the history of archaeology; and is written in German. The eager advocate of archaeological historiography would therefore ask for an English summary, which would make this outstanding work available to a much wider circle of readers, including part of the Anglo-Saxon world, and younger generations.

Utgiven av

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien i samarbete med Historiska museet.

Fornvännen publiceras Open Access, CC BY 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Fornvännen online: <https://publicera.kb.se/fornvannen/>

© Vitterhetsakademien & Författarna/Authors

Ansvarig utgivare och huvudredaktör

Mats Roslund

Vitterhetsakademien

Box 5622, 114 86 Stockholm

mats.roslund@ark.lu.se

Redaktionssekreterare

Peter Carelli

Vitterhetsakademien

Box 5622, 114 86 Stockholm

fornvannen@vitterhetsakademien.se

Redaktörer

Herman Bengtsson, herman.bengtsson@upplandsmuseet.se

Thomas Eriksson, thomas.eriksson@shm.se

Åsa M Larsson, asa.larsson@raa.se

Mottagande av manuskript

<https://publicera.kb.se/fornvannen/>

Produktion

eddy.se ab

Distribution och prenumeration

Stardist

kund@stardist.se

0290-76 76 76

Helårsprenumeration i Sverige (4 häften) 350 kronor, lösnummer 120 kronor

Helårsprenumeration utlandet 400 kronor

Journal of Swedish Antiquarian Research

published by The Royal Academy of Letters, History and Antiquities

Subscription price outside Sweden (four issues) SEK 400:-

FÖRNVÄNNEN började utges av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien år 1906 och ersatte då *Akademiens Månadsblad* samt *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift*, som båda tillkommit under 1870-talets första år. Förutom i Sverige finns *Fornvännen* på drygt 350 bibliotek och vetenskapliga institutioner i mer än 40 länder.

Tidskriften är referentgranskad.

FÖRNVÄNNEN (»The Antiquarian») has been published by the Royal Academy of Letters, History and Antiquities since 1906, when it replaced two older journals which had started in the early years of the 1870s. Outside Sweden *Fornvännen* is held by more than 350 libraries and scientific institutions in over 40 countries.

The journal is peer-reviewed.

ISSN 0015-7813

Printed in Latvia by ADverts, in collaboration with Printpool, 2026.